

TINKÓ MÁTÉ

A Mészöly-jelenség nyomában egy makacs detektívvél

Szolláth Dávid: Mészöly Miklós (monográfia)

a nagy varázsló évszázada

TINKÓ MÁTÉ (1988) Békés

Aligha kockázatos kijelenteni, hogy a Mészöly-életmű recepciótörténetében – és a szerzői évforduló tekintetében is – jelentős eseménynek számít e nagyszabású monográfia, Szolláth Dávid valóban embert próbáló munkája. A szerző letisztult, sallangmentes elemzői nyelve a kurrens irodalomtörténeti irányzatok beszédmódjától sem riad vissza, ugyanakkor közérthetőségre törekszik. Emellett számos irodalmi kultúra kortárs elemzőjét beemeli a vizsgálódás körébe, legalább annyira bizonyítja saját kritikai rátermettségét, mint amennyire ő maga Mészöly Miklós széles körű tájékozottságáról, európaiságáról próbál meggyőzni minket.

Szolláth lépésről lépésre, fejezetről fejezetre áttekinthető módon, partneri kedéllyel hívja be értelmezői gyakorlatába a mindenkori olvasót, és ez még akkor is elévülhetetlen érdeme marad, ha a felfedezései során az összes gondolatmenetével és lényeglátó megállapításával nem is érthetünk maradéktalanul egyet. Viszont könyvének negyedik állításával, miszerint „időszerű kísérletet tenni új áttekintésre Thomka Beáta 1995-ös monográfiája óta”, szinte biztosan. Ez nemcsak az időközben megjelent primer szövegek, úgymint szépirodalmi teljesítmények vagy interjúk, naplók információgazdagító hatása okán lehet indokolt, hanem azért is, mert e mostani, monumentális munka révén az eltelt huszonhat év magyar kritikátörténeti perspektíváinak bővülését is észlelhetjük. Affirmatív, határozott stílusa ellenére az irodalomtörténész nem kizárólagos igazságokat keres, hanem mint egy felkészült és jó szimatú detektív, nyomról nyomra halad, és bár vizsgálata tárgyában, a mészölyi életműben a határhelyzeteknek, a műfaji konvenciókat kisiklató, illogikus természetű anyagoknak nem vagyunk híján, ő maga nagymértékű értelmezői (és nem utolsósorban filológusi) alázattal és következetességgel viszonyul mindehhez. Külön fejezetet szentel a kötet legelején az általa alkalmazott – kissé problematikus – fogalmi apparátus áttekintésének, így megelőzendő azokat az olvasói helyzeteket, ahol a meghökkentő vagy homályos okfejtés felbonthatná a már korábban említett partneri pozíció egységét. Továbbá az életmű több szinten működő, akár az egyetemes irodalmi – elsősorban a nyugat-európai irányzatok –, akár a magyar kiadás-, kritika- és hatástörténet mentén való kontextualizálása nemcsak a tájékozódási lehetőségek elmélyítését szolgálja, hanem perspektivikussá teheti, relativizálhatja is egy adott alkotásra vagy írói korszakra – jelen esetben Mészöly Miklós szerteágazóan izgalmas életművére – vonatkozó, különböző minőségű kijelentések igazságértékét. Ezáltal pedig különös olvasói szabadságot élhetünk meg, ami főként annak köszönhető, hogy Szolláth nem törekszik arra, hogy egymás ellen kijátssza vagy hierarchiában helyezze el az értelmezői közösségeket, sokkal inkább ezek reprezentációjára, összefüggéseire, az adatokban, a részletekben is minuciózus, precíz és hiteles megjelenítésére fekteti a hangsúlyt.

Jóllehet bárkiről nehezen bizonyítható, hogy korának „legeurópaibb magyar írója” (Szolláthnak ez a második bizonyítani kívánt állítása), s az ehhez hasonló, túlzottan nagy volumenű kijelentések még egy specifikusan monografikus igénnyel létrejött könyv szövegkörnyezetén belül is bosszantóak lehetnek, ahhoz kétség sem férhet, hogy a szerző minden esetben igazolni igyekszik a vizsgált korszakot, egyúttal bemutatja annak meghatározó karaktereit. Ténylegesen megvalósul a könyv bevezetésében említett, „sok mellékszereplőt felvonultató” gondolata: az a kritikai fókusz mértékéből, egy-egy felmerülő részproblémában való elmerüléséből szinte szükségszerűen adódik. Tudniillik a magyar irodalmi előzmények és a következő nemzedékekre tett hatások mellett Mészöly esetében nemcsak Kafka, Camus és Beckett nagy hármasa kerül előtérbe valamilyen filozófai vagy irodalomtörténeti hatás reprezentánsaként, illetve azok magyar irodalmi olvasataiban, a marxista irodalomkritika etikai vagy a prózafordulat nyelvkritikai dimenzióinak összefüggéseiben. A kötet záró részében García Márquez életműve, illetve a latin-amerikai boomot interpretáló dél-amerikai szerzők is megjelennek, az európai világon túlra mutatóan tágítva a meglévő kereteket. A kolonializmus és a

modernitás alapdiszkurzusához fűződően nemzetközi figurákat is megemlít, ekképp Edward Said, Homi Bhabha vagy Benedict Anderson neve szintén előkerül. Ezeknek az elméleti és gyakorlati kapcsolódásoknak, párhuzamoknak vagy analógiáknak a felismerése 2020-ban Szolláth részéről nem feltétlenül újdonság, ám az már igen, hogy ezt az inspirációt Mészöly esetében nem csupán próza-poétikai szempontból, hanem a közép-európai identitásmintázatok mentalitástörténeti és -kritikai értelmében is továbbgondolja, a mészölyi életművel szoros összefüggésben, egyúttal attól jótékony távolságot is tartva, akár (ön)ellentmondásaira is rámutatva. „A »túlérett« és ezért »hanyatló« nyugati prózaírás szembeállítás az eredeti, gazdag, népi, mitologikus és autentikus irodalommal persze sokat bírált közhelye a kornak, ez azonban nem von le semmit abból, hogy García Márquez prózájának egyes közép-európai olvasók számára heurisztikus ereje, inspirációs értéke volt. Egyrészt tehát a latin-amerikai példára hivatkozva a vasfüggöny mögé zárt elmondhatták, hogy íme, van esély, legalábbis precedens arra, hogy kiszabaduljunk a perifériáról, ezért aztán legyünk bátrak a saját kultúránkra úgy tekinteni, hogy az világviszonylatban is értékes lehet, másrészt ez a felismerés önkolonizáló, mivel újra megerősíti a centrum-periféria hatalmi szerkezetet, azzal, hogy burkoltan a nyugat-európai elismerést áhítja. Mérlegelés kérdése, ki melyiket tekinti fontosabbnak.”

A citált szövegrészlet kiváló példaként szolgál arra, milyen határozott és elfogulatlan Szolláth kritikai hangneme és pozíciója. Elemzéseiben a kifejezetten szövegközpontú, kvázi mikroelemzések és a netán távlatosabb, korszakáttekintő makroperspektívák többfókuszú hálózatán belül mozgunk, amelynek elemei meggyőzően kapcsolódnak egymáshoz, és azt az érzést keltik az olvasóban, hogy koherens módon tájékozódhat ebben a térben. Azzal együtt, hogy nem érezzük azt, hogy Szolláth észrevételei kizárólagosságra törekednének, a szerző nem veszi el a levegőt a nyomában felmerülő további kérdések elől sem. Ebben az értelemben döccen detektívanalógiánk logikája, vagy még inkább olyan rendhagyó detektívvel van dolgunk, akit nem pusztán az életműtörténet/narratíva egyirányú felgöngyölítése és megkonstruálása tölt el örömmel, hanem éppúgy a mészölyi oeuvre szubtilis részleteinek felderítése is.

Szerencsés módon azt érezhetjük, hogy nem veszünk el a részletekben, hiszen egy – az ehhez a felderítéshez ekkora ismeretanyag esetében, mondhatni, szükséges – transzparens alapstruktúra (*Hosszú pályakezdetés, A műforma felbontása, Kései változatok*) adva van, amely kitérőivel együtt is többé-kevésbé kronologikus rendet követ. Az elágazásokkal együtt sem mondhatjuk, hogy Szolláth olyan nagyon a mészölyi hagyomány kultikus szövegeinek (a *Magasiskolától* elkezdve *Az atléta halála–Saulus–Film* hármasan át a *Megbocsátással* bezárólag) kanonikus pozícióját bolygatná meg. Emellett azonban a rendelkezésre álló ismeretanyag pontosítására, diskurzuslehetőségeire, sőt a meglévő – a korai művek mellett a mostoha sorsú színpadi darabok vagy *A pannon próza* némiképp rejtőzködő világához kapcsolódó – értelmezések át- és újragondolására, a polemizálás lehetőségeire is ösztönöz.

Kiemelendő, hogy a kötet felszabadító hatása abból a végig érvényben lévő arányérzékéből is fakad, mely nem engedi, hogy a formai szempontok és zárt műelemzések eluralkodjanak a szövegen; ha mégis, a rákövetkező részfejezetben vagy akár egyazon fejezetben belül is képes Szolláth saját aktuális pozíciójának áthelyezésére. Ezáltal pedig az irodalom megközelíthetőségének belefeledkező és elfogadó – jó értelemben véve –, demokratikus szemlélete nyilvánul meg. Ez olykor implicit módon, más esetben egész konkrétan jelölve van; most a szemléltethetőség kedvéért a 10. fejezet azon példáját emelném ki, amely a Mészöly Miklós–Polcz Elaine alkotói kapcsolatot, a szerzői autoritás és általában a férfi–női viszonyok mibenlétét fűrkészi. „*A Pontos történetek, útközben* elemzése után a házaspár munkakapcsolatát vizsgáljuk az életrajzi háttér-információkból kinyerhető társadalmi-kulturális kontextus összetevőinek feltárása érdekében. A közös munkának milyen felfogása tette lehetővé, hogy az anyag az átalakulás során szerzőt is váltson?” Jóllehet van ennek a transzparenciára törekvő retorikai megoldásnak némi didaktikus jellege, sokkal izgalmasabb a kérdésfeltevés, amely nemcsak ígéri, hanem ezután körbe is járja a témát, elfogulatlan és tapintatos módon, mégis érzékenyen és megvilágítóan. Ezzel is bizonyítva, hogy az életrajzi adatok, ha és amennyiben avatott kezekbe kerülnek, nagymértékben alkalmazhatóak az irodalomértelmezés területén is. (Itt elsősorban arra a kötetre gondolok, amely *A bilincs a szabadság legyen: Mészöly Miklós és Polcz Elaine levelezése 1948–1997* címmel 2017-ben jelent meg Nagy Boglárka szerkesztésében, és amelynek tapasztalatait Szolláth monográfiája példaértékűen hasznosítja.)

Ugyanakkor nem tekinthetünk el a zavaró tényezőktől sem. Meglepő módon, és annak ellenére, hogy olvasói szemmel adekvátnak tűnik a használata, a kötet alapvető és végig érvényben lévő disztribúciós elve, azaz az integritás és dezintegritás mint az esztétikai és poétikai szempontokat (a műformák, a figurativitás, az elbeszélő és az elbeszélte világ, a megkonstruált szubjektumok) átfogó, közös mederbe terelő tájékoztató keret, mégiscsak problematikusnak bizonyul, legalábbis és főként a monográfia eddig elmondott erényeinek tudatában. Kezdjük azzal, hogy Szolláth e konceptuális tengely vagy skála bevezetésekor is árnyaltan fogalmaz, tehát nem arról van szó, hogy a monográfus ne értené, netán pontatlanságokba bocsátkozna, amikor az általa alkalmazott stratégiáról beszél. „Lehetne például az integratív művet *klasszikusnak*, a dezintegrációt *modernnek*, esetleg *avantgárdnak* tekinteni, vagy lehetne az integritás utáni nosztalgiát *késő modern*, a műegész dezintegrációját *posztmodern* sajátosságként azonosítani. Élhetnének *mű és szöveg, olvasható és írható* megkülönböztetésével, felmerülhet a *dekonstrukció* fogalma. Ezek mellett komoly érvek szólnak, nem is vitatjuk őket. Ebben a kérdésben azonban nem követjük a Mészöly-recepcióban felkínált és sokszor valóban csábító utakat, mert igyekszünk – amennyire csak lehet – az életmű heterogenitása mellett kitartani, és megkímélni az irodalomtörténet-írás mesternarratíváinak szelektív szempontjaitól. (Belátva és tudatosítva azt, hogy persze *minden* értelmezés szükségszerűen reduktív és szelektív.)” Történetesen az övé is az, hiszen végérvényben ragaszkodik ahhoz, hogy a műforma dezintegrációjáról beszéljen, sőt, ezt Mészöly hatvanas–hetvenes évekbeli (és bizonyos értelemben későbbi) műveinek közös jegyeként emeli ki. Mindamellet, hogy ennek fényében kissé „fából vas-karika” jellegű logikai érvelésnek tűnik az övé, Szolláth egy olvasói szemmel eléggé különös értelmezői attitűdöt is színre visz (talán épp annak érdekében, hogy a mészölyi heterogenitás és átmenetiség, a műformák kisiklatásának érvényességét megőrizhesse?), még hozzá – jobb kifejezés híján – a „méricsekélés”, az „arányeloszlás” logikája szerint. Ennek a logikának pedig rövid és hosszú távon egyaránt komoly implikációi vannak. Az első szemléltetésére álljon itt Szolláth hármass regényösszevetése, amelynek tárgyai: Ottlik Géza *Iskola a határon*-ja, Mészöly Miklós *Az atléta halála* című műve és az időben harmadikként keletkező Esterházy-regény, a *Függő*. „A *Függő* ezen a módon »kontaminálja« a maga kamasztörténetében a Mészöly- és az Ottlik-pretextusokat. *Az atléta...*-parafrazist természetesen lépten-nyomon Ottlik-rájátszások tarkítják, és a *Függő* az *Iskola* témájának is újraírása (a két mű könnyen egymásba játszható). Érdemes azonban megfigyelni, hogy noha a kamasztörténet részleteiben sokkal inkább *Az atléta...*-ra utal, az elbeszélés modalitása és szubjektumfelfogása egészében mégis az *Iskolára*. Mintha *Az atléta...* szüzséje kissé ottlikosra volna hangolva.”

Sovány vigasz, hogy nyelvezetében szigorúan elkerüli Szolláth az – egyébként általa Grendel Lajos Mészöly-értelmezésénél szintén elmarasztalt (lásd a mágia, mágikusság fogalmát érintően) – impresszionisztikus stílust, helyette viszont konstruál olyasféle kategóriákat, mint amilyen a „sokkal inkább erre utal, egészében mégis arra...”. Ám ezek az irodalomértésnek nem kifejezetten a sajátjai. Radikálisabban fogalmazva: az értelmezői gondolatok szabad szárnyalásának zsákutcája az effajta értelmezői logika, mert mintha alapvetően félreértené az irodalmi művek nem arányosítható természetét, noha elfogadom, hogy az intertextuális kapcsolatok a szöveg-előfordulások szintjén – nagyon speciális módon, erős fenntartásokkal – esetleg számszerűsíthetőek. Hasonló ellentéteim lennének a csodák leltározásával kapcsolatban is, mely a 14. fejezetben bukkan elő, a kortárs magyar irodalom mágikus realista vonásaival összefüggésben. „Mészölynél nincs sok, jelentősebb művei közül csak a *Magyar novellában*, a *Megbocsátásban* akadnak, Bodornál kicsit többet találunk, a *Sinistra körzetben* egy maroknyit, későbbi művekben aztán több lesz, a *Verhovina madaraiban* már nem érdemes számolgatni, többtucatnyi lehet.”

Noha eleve érezhet az olvasó itt némi ironiát, ráadásul a későbbiekben ezt a „csodaszámlálgató” tevékenységét a szerző maga is kritikával illeti („A csodák mérete közt látványos a különbség, de ez mégsem jó elemző szempont”), az oldottabb megszólalásmóddal nem valamiféle sznob pedantéria felől akad kifogásunk, hanem azzal, amikor a szöveg felsőbb szintjein is érvényesülnek ezek az in-adekvátnak tűnő arányosítások. (Sejtve, hogy mindez épp arra szolgálna eszközül, hogy a szerző elkerülje az irodalomesztétikai és/vagy -történeti skatulyába kerülést.) Komplexebb módon, kvázi önellentmondásként jelenik meg a dilemma *A pannon próza* táblázatba rendezésénél, amely a dezintegratív–integratív–álintegratív kategóriák csoportjaiba illeszti a *Nyomozáson át* a *Családáradásig* a Mészöly-életmű hetvenes és kilencvenes évek között keletkezett szövegegyeségeit. Ennélfogva egy

radikálisan szűkítő prekonceptió szerint kívánja orientálni az értelmezői figyelmet, és csak ezen a mátrixon belül nyújt lehetőséget az olvasói szabadság megélésére (a kisebb-nagyobb terjedelmű szövegegységek jellemzésekor ezek olykor „zártabb”, olykor „egységesebb”, a felidézett műfaji kódokat „többé-kevésbé” érvényben hagyóak). Némi pikírtséggel megjegyezhetjük, hogy legfeljebb olyan támasztékul szolgálhatnak ezek a kategóriák és azok – látszólag – szabad mozgásra ítéltetett határai, amelyek megkönnyítik egy diák/tanuló/egyetemi hallgató munkáját az adott életműre való rálátásban, netalán a számonkérésre való felkészülésben, de amelyek sem az alkotói, sem a befogadói oldalon nem képezik az irodalomnak mint eseménynek valódi részét, sőt, egyenesen idegenek attól. (Nem elutasítva azt a nyilvánvaló tényt, hogy a professzionális műhelymunka fontos összetevője az előzetes tervezés és a szerzői intenció, egyúttal a kognitív folyamatok és a szövegbefogadás során olvasóként mi is hajlamosak vagyunk a kategorizálásra.)

A címben szereplő „makacs” jelzővel éppen arra szerettem volna utalni, a monográfia megalakítója annak ellenére, hogy látta „párbeszédkísérlete” kockázatát, felvállalta azt a páratlanul alapos és invenciót sem nélkülöző kutatómunkát, majd annak egybefoglalását, amely jól mutatja, hogy a Mészöly Miklós-jelenség (és a körülötte hömpölygő sok-sok szereplői karakter) aktuális, az életműre tett állítások fenntarthatók, bővíthetők és további diskurzusokra nyitottak. Ha a szerző mottó gyanánt *Az atléta halála* Hildijét idézve azért szabadkozik, hogy „ez még nem az a könyv, amit írni szerettem volna” Mészölyről, akkor talán ide illik, hogy a recenzens is ugyanígy érezheti magát, amint a 740 oldalas nagy művet olvasva húszoldalnyi jegyzetapparátust halmozott fel, és ebből ez alkalommal mondandójának körülbelül a negyedét sikerült írásba foglalnia. Mindenesetre kockázat nélkül kijelenthető, hogy Béládi Miklós és Thomka Beáta mellett immár a legújabb kori magyar irodalmi életnek is van olyan képviselője, akinek munkájához bármikor bizalommal fordulhatunk a Mészöly-életmű kutatása folyamán. (*Jelenkor*, 2020)

ADY JÓZSEF, Találkozás, 1983, linómetszet